

perverlik şiirleri). 7. Sıfât (tasvirler). 8. Siyer ve nûâs (hayatı ve yaşlılık dönemini konu alan şiirler). 9. Mûlah (hoş ve latif sözler, latifeler). 10. Mezemmetü'n-nisâ (kadınların yerilmesiyle ilgili şiirler).

el-Hamâse, Câhiliye döneminden Abbâsîler devrine kadar çoğu 640, 650 yıllarından önce yaşamış 465 şaire ait 900'e yakın şiir ihtiva etmektedir (a.g.e., s. 33). Bunların ekserisi kıtalar ve uzun sayılmayan kasideler şeklinde olup recezlere az yer verilmiştir. Bazan uzun bir şiirin çeşitli parçaları ifade ettikleri fikirlere göre ayrı ayrı bablara konulmuştur. Eserde yeni (muhtes) şairlere az yer verilmiş, tanınmayan şairlerden de bazı parçalar alınmıştır. Şiirler genel olarak, "Filân şair şöyle dedi" tarzında şiirlerin adıyla verilir. Bazan da, "Bir başkası şöyle dedi"; "Filân kabileden biri şöyle söyledi"; "Falan kabileden bir kadın şöyle dedi"; "Bir Arap şöyle söyledi" şeklinde kaydedilir. Bu durum, Ebû Temmâm'ın şiir seçiminde şairin kimliğinden ziyade şiirdeki mükemmelliğe önem verdiğini göstermektedir. Bu sebeple müellifin bazan sadece güzel bir beyitle yetindiği de görülür.

el-Hamâse, gerek Arap şiir tarihinin en önemli kaynaklarından biri olması, gerekse mümtaz bir sanatkarın zevk süzgecinden geçerek derlenmesi itibarıyla açtığı çığırın ilk mükemmel örneği kabul edilmiştir. Kendisinden sonra Buhtürî, Abdullah b. Muhammed ez-Zevzenî, A'lem eş-Şentemerî, İbnü's-Şecerî, Şümeym el-Hillî, Ebû'l-Haccâc el-Beyyâsî ve Sadred-din el-Basrî gibi müellifler tarafından aynı adla eserler yazılmış, ancak hiçbirinin onun kadar meşhur olamamıştır. *el-Hamâse* neredeyse yazarının şairliğini de ikinci planda bırakmıştır. Nitekim Hatîb et-Tebrîzî, Ebû Temmâm'ın şiir seçimindeki başarısının şairliğinden daha üstün olduğunu söylemiş, onun bu görüşü şiir münekkikleri tarafından da benimsenmiştir. Ebû Ali el-Merzûkî ise Ebû Temmâm'ın *el-Hamâse*'ye aldığı şiirlerde kendi edebî zevkine ve şairlik kudretine göre bazı kelime değişiklikleri yaptığını söylemiş, çağdaş münekkitlerden Nâsırüddin el-Esed de eserin eski şiirin otantik kaynakları arasında sayılamayacağını iddia etmiştir (Abdullah Abdürrahîm Useylân, s. 41-42).

Ellye yakın âlim *el-Hamâse* üzerinde çalışmış, otuzdan fazla müellifin yazdığı şerhlerden bir kısmı lugat ve gramer meselelerini incelerken, yirmi bir (*Keşfü'z-*

zunûn, I, 691-692) veya otuz dört (Âmilî, IV, 510-512) şerh de ahbâr ve meânî özellikleri üzerinde durmuştur (Hüseyn M. Nakşe, s. 229). Ancak bunların çoğu günümüze ulaşmamıştır. Brockelmann çeşitli kütüphanelerde bulunan on üç şerhin yazma nüshalarını verir (*GAL* [Ar.], I, 78-79). *el-Hamâse*'nin en meşhur şerhleri Ebû Bekir es-Sûlî (ö. 335/946), Ebû Ca'fer en-Nehhâs, Ebû'l-Hasan Ali b. Hâris el-Biyârî, Âmidî, İbn Cinnî, Ebû Hilâl el-Askerî, Muhammed b. Âdem el-Herevî, Ebû Ali el-Merzûkî, Ebû'l-Alâ el-Maarî, İbn Sîde, A'lem eş-Şentemerî, Hatîb et-Tebrîzî, Şümeym el-Hillî ve Ebû'l-Bekâ el-Ukberî'nin (ö. 616/1219) yazdıkları şerhlerdir (Abdullah Abdürrahîm Useylân, s. 55-238).

el-Hamâse ilk olarak G. Wilhelm Freytag tarafından Hatîb et-Tebrîzî şerhiyle birlikte yayımlanmış (Bonn 1828), eser daha sonra da birçok defa basılmış (Kalküta 1856; Bulak 1286, 1290, 1296; Kahire 1322, 1331, 1335; Leknev 1293; Bombay 1299; nşr. A. Krymski, Moskova 1912; İstanbul 1914), M. Abdülmün'im el-Hafâcî (I-II, Kahire 1955), Abdülmün'im Ahmed Sâlih (Bağdad 1980) ve Abdullah Abdürrahîm Useylân (Riyad 1401/1981) tarafından tenkitli neşirleri yapılmıştır.

Bağdat Büveyhî kâtibi Ebû Sa'd Ali b. Muhammed en-Neyremânî (ö. 414/1023) tarafından Büveyhî Hükümdarı Bahâüddeve için *el-Mensûrû'l-Bahâ'*i adıyla nesre çevrilen *el-Hamâse* Latince (trc. G. W. Freytag, I-II, Bonn 1847-1851) ve Almanca (trc. F. Rückert, I-II, Stuttgart 1846) gibi bazı Batı dillerine tercüme edilmiş, Melikşah döneminde Muzaffer b. Ahmed el-İsfahânî eseri beyit beyit taklit ederek bir divan ortaya koymuştur. Ebû Temmâm'ın aynı tarzda *el-Hamâsetü's-suğrâ* (*el-Vahşiyât*) adlı bir eseri daha vardır (*DİA*, X, 242).

Abdullah Abdürrahîm Useylân ile Hüseyn Muhammed Nakşe *Hamâsetü Ebî Temmâm ve şürûhuha* adlı birer kitap yazmış (bk. bibl.), günümüze kadar gelen ve gelmeyen şerhler hakkında bilgi vermişlerdir. Bu konuda yapılmış müstakil çalışmalar arasında Ali Necdî Nâsîf'in *Dirâse fî Hamâseti Ebî Temmâm* adlı eseriyle (Kahire 1955) Osman Ali Cum'a tarafından yapılmış *Nizâmü'l-cümle fî şî'ri'l-hamâse min Hamâseti Ebî Temmâm* adlı bir yüksek lisans çalışması bulunmaktadır (Külliyetü'l-lugati'l-Arabiyye, Câmîatü Ümmi'l-kurâ, Mekke 1406/1986).

BİBLİYOGRAFYA :

Ebû Temmâm, *Divânü'l-Hamâse* (nşr. Abdülmün'im Ahmed Sâlih), Bağdad 1980, ayrıca bk. nâşirin mukaddimesi, s. 5-19; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), VII, 318; Ebû Bekir es-Sûlî, *Ahbârü's-şu'arâ'i'l-muḥaddîşin*, Beyrut 1401/1982, s. 212; Mes'ûdî, *Mürücü'z-zeheb* (Meynard), VII, 151; Ebû'l-Alâ el-Maarî, *Şerhu Divâni Hamâseti Ebî Temmâm* (nşr. Hüseyn M. Nakşe), Beyrut 1411/1991, I-II, ayrıca bk. nâşirin mukaddimesi, I, 7-39; Âmilî, *el-Keşkül* (nşr. Tâhir Ahmed ez-Zâvî), Kahire, ts. (Dâru İhyâ'i'l-kütüb-i'l-Arabiyye), IV, 510-512; Taşköprizâde, *Mevzûâtü'l-ulûm*, I, 264; *Keşfü'z-zunûn*, I, 691-692; Serkîs, *Mu'cem*, I, 297; Nihad M. Çetin, *Eski Arap Şiiri*, İstanbul 1973, s. 32-35, 83-84; Abdülvehhâb es-Sâbûnî, *Şu'arâ' ve devâvin*, Beyrut 1978, s. 214-219; Ömer Ferruh, *Târîhu'l-edeb*, II, 266-268; Mücâhid Mustafa Behcet, *et-Teyyârü'l-İslâmî fî şî'ri'l-aşri'l-Abbâsiyyi'l-evvel*, Bağdad 1402/1982, s. 644-645; Abdullah Abdürrahîm Useylân, *Hamâsetü Ebî Temmâm ve şürûhuha*, Riyad 1403/1983; *A'yânü's-Şi'a*, IV, 510-512; Brockelmann, *GAL* (Ar.), I, 77-80; Sezgin, *GAS* (Ar.), II/1, s. 106-117; *Ma'a'l-Mektebe*, s. 264-266; Hüseyn M. Nakşe, *Hamâsetü Ebî Temmâm ve şürûhuha*, Kahire 1987; S. P. Stetkevych, *Abû Tammâm in the Poetics of the 'Abbasid Age*, Leiden 1991, s. 257-290; G. W. Freytag, "Hamâsa", *JA*, VIII (1826), s. 52-64; Biyârî, "Şarh al-Hamâsa", *ŞM*, II (1958), s. 91-94; F. Klein-Franke, "The Hamâsa of Abû Tammâm", *JAL*, II (1971), s. 13-39; III (1972), s. 142-156; Ch. Pellat, "Hamâsa", *EP* (Ing.), III, 110-112; Hüseyn Elmali, "Ebû Temmâm", *DİA*, X, 241, 242.

HÜSEYİN ELMALI

el-HAMÂSE (الحماسة)

Buhtürî
(ö. 284/897)
tarafından derlenen
eski Arap şiiri antolojisi.

Buhtürî, yirmi yaşında iken gittiği Bağdat'ta tanışıp dostluk kurduğu Abbâsî devlet adamı ve şair Feth b. Hâkân'a (ö. 247/861) takdim ettiği, hocası Ebû Temmâm'ın *el-Hamâse*'sinden sonra türünün ikinci örneği olan bu eserini hocasından etkilenecek ve ona nazîre olmak üzere yazmıştır. Eserin râvisi Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed de bu hususa işaret eder (*el-Hamâse*, s. 436). Kitabında Ebû Temmâm'ın *el-Hamâse*'sinde olduğu gibi "hamâse" başlığını taşıyan bir bölüm bulunmamasına rağmen Buhtürî'nin eserine bu adı vermesinin sebebi hocasını örnek almış olmasıdır. Ancak böyle bir bab bulunmasa da ilk yirmi yedi babda genellikle hamâsî şiirlere yer verilmiştir. *el-Hamâse*'de çoğu Câhilî, muhadram ve İslâmî olmak üzere 600 civarında şairin şiirlerinden seçmeler yapılmıştır.

miş olup bunların büyük bir kısmı çok az şiir yazan, hatta bu eser dışında şiirlerine pek rastlanmayan kimselere aittir. Buhtürî'nin eseri, Emevîler'in son dönemleriyle Abbâsîler'in ilk devirlerinde yaşamış olan ve bu sebeple "muhadramü'd-devleteyn" denilen Mutî b. İyâs, Sâlih b. Abdülkuddûs, Beşşâr b. Bürd gibi muhades şairlerden yapılan seçmelerle sona ermektedir. Müellif, başta Ebû Temmâm olmak üzere Abbâsî dönemine ait (Abbâsîler zamanında yaşamış olan) hiçbir şairin şiirine yer vermemiştir (Mustafa eş-Şek'a, s. 503-504; İzzet Hasan, s. 92; İzzeddin İsmâil, s. 105-106). Buhtürî, Arap kadın şairlerin şiirlerini diğer bölümlere göre oldukça uzun olan son babda toplamış ve bunların sadece mersiyelerinden seçmeler yapmıştır.

Ebû Temmâm'ın *el-Hamâse*'sinde ana konulara göre yapılmış olan tasnifin aksine Buhtürî daha çok "meânî-ş-şîr" adı verilen eserlerde görülen, konu ve temaların nüanslarına kadar inen ayrıntılı bir tasnif yapmış, böylece metinlerin büyük bir kısmını iki üç, hatta bir beyitlik parçalar halinde seçerek 1454 parça şiiri 174 babda toplamıştır. Ancak müellifin bu tasnifini üç dört ana bab altında toplamak mümkündür. Meselâ ilk yirmi yedi babdaki kahramanlık şiirleri "hamâse" bölümünde toplanabileceği gibi diğer şiirler de "şebâb ve meşîb" (gençlik ve yaşlılık), "edeb" (iyi tutum ve davranışlar), "risâ fî eş'ârî'n-nisâ" (kadın şairlerin mersiyeleri) adlarıyla bir araya getirilebilir. Muhteva bakımından "meânî-ş-şîr" türünde bir eser sayılabilecek olan Buhtürî'nin *el-Hamâse*'sine çok benzeyen, derleyeni meçhul bir eser *Mecmû'atü'l-me'ânî* (İstanbul 1301) adını taşımaktadır (Çetin, *Eski Arap Şiiri*, s. 35-36). *el-Hamâse*'de yer alan edep ve ahlâka dair şiirlerin yoğunluğu sebebiyle esere *Kitâbü'l-Edeb* adı verilmesinin daha uygun olacağı da ileri sürülmüştür (Ahmed Ahmed Bedevî, s. 44).

el-Hamâse'de yer alan şiirlerin çoğu ders verici örnekler ve güzel sözlerden (hikemiyat ve emsâl) ibret alıp dürüst olmayı, düşünmeyi ve dünyaya aldanmamayı tavsiye eden ahlâkî motifler ihtiva etmektedir. Bu sebeple müellif, kendisi de büyük bir gazel şairi olduğu halde eserine gazel ve şarap şiirleriyle müstehcen ve edebe aykırı şiirleri almamıştır.

Buhtürî'nin eseri Ebû Temmâm'ın *el-Hamâse*'si kadar meşhur olmamıştır. Edebî eserlere vukufu ile tanınan Abdül-

kâdir el-Bağdâdî'nin Buhtürî'nin *el-Hamâse*'sini duymadığını söylemesi (*Hizânetü'l-edeb*, VIII, 500), ayrıca eser üzerinde şerh, hâşiye vb. çalışmaların yapılmamış olması da bunu göstermektedir.

L. Varner, XVII. yüzyılın başlarında İstanbul'dan bazı yazma eserlerle birlikte *el-Hamâse*'nin bir nüshasını da Leiden'e götürmüş, bu nüsha ilk defa R. Geyer ve D. S. Margoliouth tarafından tıpkıbasım halinde yayımlanmıştır (Leiden 1909). Ardından eseri Luvîs Şeyho neşretmiş (Beyrut 1910), bu neşir bazı not ve indeksler ilâvesiyle daha sonra tekrarlanmıştır (Beyrut 1967). Eserin bir başka neşri de Kemâl Mustafa tarafından gerçekleştirilmiştir (Kahire 1929).

BİBLİYOGRAFYA :

Buhtürî, *el-Hamâse* (nşr. Kemâl Mustafa), Kahire 1929, ayrıca bk. nâşirin mukaddimesi, s. b, c; Abdülkâdir el-Bağdâdî, *Hizânetü'l-edeb*, VIII, 500; Brockelmann, *GAL*, I, 79; *Suppl.*, I, 41; Sezgin, *GAS*, II, 72-73; İzzet Hasan, *el-Mektebetü'l-Arabiyye*, Dimaşk 1390/1970, s. 92-94; Nihad M. Çetin, *Abû Muhammed 'Abdallah al-'Abdalakâni ve Kitâb Hamâsat az-zurafa' min aş'âr al-Muħdafin wa'l-qudamâ' Adli Eseri* (doçentlik tezi, 1964), İÜ Ed.Fak., s. 17-18; a.mlf., *Eski Arap Şiiri*, İstanbul 1973, s. 35-36; İzzeddin İsmâil, *el-Meşâdirü'l-edebiyye ve'l-ıuğaviyye*, Beyrut 1976, s. 100-106; Abdülvehhâb es-Sâbûnî, *Şu'arâ' ve devâvîn*, Beyrut 1978, s. 179-180; Ahmed Ahmed Bedevî, *el-Buhtürî*, Kahire 1980, s. 43-46; Ömer Ferruh, *Târîhu'l-edeb*, II, 368; Abdülvehhâb İbrâhim Ebû Süleyman, *Kitâbetü'l-bahşi'l-ilmî*, Mekke 1983, s. 554; Ma'â'l-Mektebe, s. 267-268; Mustafa eş-Şek'a, *Menâhicü't-te'lîf 'inde'l-ulemâ'ü'l-'Arab*, Beyrut 1991, s. 496-504; Hüseyin el-Hâc Hasan, *A'lâm fî'l-şîrî'l-'Abbâsî*, Beyrut 1413/1993, s. 190; Ömer ed-Dekkâk, *Meşâdirü'l-türâşî'l-'Arabî*, Beyrut, ts. (Dârü-Şarkî'l-'Arabî), s. 67-72; R. Geyer, "al-Buhturi al-Walid İbn 'Ubayd, Aus al-Buhturi's-Ĥamâsah", *ZDMG*, XLVII (1893), s. 418-439; T. Nöldeke, "Einige Bemerkungen zu Geyer's Aufsatz: Aus al-Buhturi's Ĥamâsah", a.e., XLVII (1893), s. 715-717; S. Fraenkel, "Notizen: zu Geyer's Aus al-Buhturi's-Ĥamâsah", a.e., XLVIII (1894), s. 164-165; I. Goldziher, "Zur Ĥamâsa des Buhturi", *WZKM*, XI (1897), s. 161-163; L. Cheikhö, "La Ĥamâsa de Buhturî, éditée d'après l'unique MS. conservé à Leyde", *MUSJ*, III (1909), s. 556-712; IV (1910), s. 1-196; V (1911), s. 37-70; I. Y. Krachovsky, "Ĥhamâsa Bukhturî", *ZVO*, XXI (1911-12), s. 22-33.

ZÜLFİKAR TÜCCAR

HAMÂSET

(bk. ŞECAAT).

HAMAYLI

(bk. MUSKA).

HAMD

(الحمد)

Bütün medih türlerini içeren, sevgi ve tâzimle Allah'a yönelen övgü ve şükür anlamında bir terim.

Sözlükte "iyilik, güzellik, üstünlük ve erdemlilikle nitelendirme, övme" mânasına gelen hamd isim ve masdar olarak kullanılır. Dilciler hamd, şükür, medih ve senâ kelimeleri arasında sıkı bir münasebetin bulunduğunu kabul ederler. Bazı âlimler hamd ile şükür arasında anlam bakımından fark gözetmezken dilcilerin çoğunluğuna göre şükür, kişinin kendisine yapılan bir iyiliği bilip sahibine övgü ile mukabelede bulunması ve bunu diğer insanlara da duyurmasıdır. Hamd ise söz konusu iyiliğin kendisine yönelik olma şartı aranmadan bir kimsenin mutlak mânada lutufkârlığının ve iyilik severliğinin dile getirilmesidir. Buna göre hamd şükürden daha kapsamlıdır. Hamd ile medih arasında anlam yakınlığı bulunmakla birlikte medih, birinde var olan veya var olduğu kabul edilen övgüye lâyük bir özelliğin belirtilmesidir. Medhe konu teşkil eden özelliğin en üstün derecede olması da şart değildir. Ayrıca insanlara yönelik medih, övenin gayri samimi olması veya yarar sağlamayı amaçlaması, övülenin de gurura kapılması endişesiyle menedildiği halde (bu konudaki hadisler için bk. Wensinck, *Miftâhu künûzi's-sünne*, s. 460) hamd emredilmiştir (aş. bk.). Hamdi şükür statüsü içinde düşünen, yani onun mânasını yapılan iyiliğe övgü ile mukabelede bulunmaya münhasır kılan âlimler medih kavramının daha kapsamlı olduğunu söylemiştir. Çünkü medih, kişinin hem yaratılışında bulunan hem de kendi iradesiyle edindiği meziyetleri dile getirmek anlamına geldiği halde hamd sadece irade ile meydana gelen, dolayısıyla başkalarına yönelen iyilik ve lutuflar mânasında kullanılır (Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "hmd" md.; Tehânevî, I, 288). Senâ kelimesi aslında birini iyi veya kötü yönleriyle niteleyip tanıtmak mânasına geldiği halde bazı âlimler onun kapsamını sadece iyi vasıfların anlatılmasına tahsis etmiştir (*Lisânü'l-'Arab*, "şny" md.). Bu durumda senâyî medihle eş anlamlı kabul etmek mümkündür.

Terim olarak bütün medih türlerini içerip sevgi ve tâzimle Allah'a yönelen övgü ve şükür ifade eden hamd'in bu tanımında Kuşeyrî'nin de kavram içinde mütalaa ettiği övgü, şükür, rızâ, ayrıca sev-